

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	5
2. Social inlärning, relationer, trivsel och åldersblandad undervisning.....	6
3. Skolprestationer, likvärdighet och programval.....	8
4. Skolskjuts.....	9
5. Utvärdering av nedläggning av liten skola.....	11
6. Lokalfärgad undervisning.....	12
7. Ekonomi.....	13
8. Kommunal samverkan.....	14
9. Lärares syn på undervisning i glesbygd.....	16
10. Avslutning.....	17
11. Källförteckning.....	18

En forsknings-sammanställning utifrån frågeställningen ”den lilla skolan på landsbygden”

All information och fakta som presenteras i detta dokument är en ren sammanställning från både norsk och svensk forskning, kommunala projekt och universitetsuppsatser.

Sammanfattande slutsatser från samtliga forskningsprojekt:

Alternativa lösningar för en skolorganisation med skolor i glesbygden:

- Att eleverna går i den lilla skolan i glesbygden.
- Att eleverna går i den lilla skolan i glesbygd, som utvecklas till innehåll och form, t.ex genom att kombinera datoriserad distansundervisning i glesbygdsskolan med den i tätortens skola.
- Bildande av ”små skola” (förskola + F-2) på orten.
- Att eleverna åker skolskjuts till en större skola i tätorten och tiden för skolskjuts varierar.
- Att eleverna inackorderas i tätorten p.ga alltför långa skolskjutsar.

Är den lilla skolan i glesbygden likvärdig större skolor i tätort?:

- Det går att organisera skolan på olika sätt. Åldersblandade klasser, användning av ITK, studiebesök, lagarbete och samverkan med omgivande samhällsinstitutioner är bara några exempel på vad som kan utvecklas. Men det behövs stödåtgärder. Forskarna har identifierat behov av stöd för lärarna i planering och genomförande av undervisning. I en glesbygdsskola är lärarna ofta få och saknar någon att diskutera med. Det kan innebära behov av seminarier, studiedagar, nätverk med kollegor etc.
- Läromedlen ofta illa anpassade till nya organisationer. Lärarna får själva ofta utveckla det undervisningsmaterial som krävs. Allt detta tar tid och behöver samordnas.
- Glesbygdsskolan främjar elevernas självständiga arbete och samarbete. Det är en bättre miljö för träning av dessa förmågor. Eleverna har färre jämnåriga och därför främjas ett bredare samarbete också mellan elever av olika åldrar.
- Arbetsformerna varierar mer i glesbygdsskolorna och undervisningen kan läggas upp på ett mer flexibelt sätt, enligt de studier som gjorts.
- Föräldrarna till barn i små skolor tycks vara mer engagerade än föräldrar till barn i större skolor.
- Mycket negativt om skolskjuts framkom i många studier.

- Skolans betydelse för bygden betonas. Skolan har betydelse för att få barnfamiljer att flytta in i bygden. Men däremot har skolan inte lika stor betydelse för eventuell utflytt.
- När det gäller trivsel och prestationer är det ingen tvekan om att det är glesbygdsskolan på orten som gäller. Dessa elever uttrycker bättre trivsel, kamratrelationer och anpassning. Det är inga skillnader i prestationer när det gäller betyg och prov.
- Skolskjutsens effekter blir påtagliga vid skolnedläggning. Skolskjutsade elever har sämre kondition och är i sämre skick än elever som inte åker skolskjuts. Många skolskjutsade elever känner sig oroliga under första lektionen på morgonen och de oroar sig inför skolskjutsen nästkommande dag. Dock finns inga skillnader i skolprestationer mellan elever som åker skolskjuts och elever som inte gör det. Men långa skolskjutsar tar tid och genom det minskar utrymmet för fritidsaktiviteter och hindrar eleverna från gemenskap med kamraterna.
- Kostnader för små skolor är märkbara i budget. De ekonomiska frågorna tenderar att ta över kvalitetsfrågorna på senare tid. Men det är inte alltid säkert att nedläggning av liten skola medför besparingar. Skolskjutsar, eventuella nybyggen och ökade kostnader inom andra områden t.ex. inom barnomsorgen kan eliminera detta på längre sikt. Man bör också ta med i beräkningarna att en nedläggning reducerar välfärden för eleverna och bosatta på hemorten och att skolan ofta är centrum för en samlad servicemiljö i glesbygd. På lång sikt blir en bygd utan skola mindre attraktiv för nyetablering och inflyttning. Det medför också att skatteintäkterna minskar. *Vill man ha välfärd och spridd bebyggelse tycks inte centralisering vara rätt väg att gå!*

Likvärdig utbildning: En fråga om innehåll och relevans. Vad säger forskningen?:

Är innehåll och arbetsformer relevanta för eleverna i förhållande till den bygd de lever i?

- Vid Lofotenprojektet minskade frånvaron avsevärt när man kopplade till det lokala näringslivet under halva veckoarbetstiden.
- De olika forskningsprojekten har visat att det finns behov av olika former av stöd. Det behövs aktiva insatser i tre olika former av utvecklingsbehov, nämligen undervisningsmaterial och arbetsformer som främjar lokalanknytningen, förändring av skolan som en bro mellan lokalsamhället och kommunala institutioner samt förändring av lärarutbildningen.

Undervisningens kvalitet för fortsatta studier och sysselsättning:

- Resultaten från Pangprojektet visade att de elever som bodde kvar hemma och gick kvar i den lilla årskurslösa skolan dels hade den största andelen utflyttade i 20-årsåldern, dels hade den största andelen återflyttade några år senare. Det var också den grupp som mycket väl kunde tänka sig att deras barn skulle gå i en sån skola som de själva gått i.
- Skolan kan ha skapat en identitet och förankring i bygden hos de unga. Däremot hade de något större skolorna i tätorten fler elever som studerade vid universitet och högskolor. Det kan vara ett realistiskt val av glesbygdseleverna, eftersom den rena

glesbygden sällan har behov av akademisk arbetskraft. De söker sig istället till sådana arbeten som ger dem möjlighet att bo kvar. Fler än hälften av tätortens elever uppger, att de inte vill att deras barn skall gå i en skola liknande deras egen....

Summering:

Tre grundfrågor genom hela boken:

- 1. Om den lilla skolan i glesbygd och dess alternativa lösningar är likvärdiga tätortens?**
- 2. Om innehåll och arbetsformer är relevanta i förhållande till bygden?**
- 3. Om undervisningen förbereder för fortsatta studier, yrkesliv och medborgarskap i ett demokratiskt samhälle oberoende av skolort och bostadsort?**

Slutsatserna utifrån forskningen:

1. Det går att anordna alternativa organisatoriska lösningar i glesbygd. Eleverna presterar lika bra där som elever i andra skolor. Deras sociala anpassning och trivsel är i flera fall t.o.m. bättre. Men alternativa lösningar kräver mycket av lärarna, som behöver såväl tid för detta som grund- och vidareutbildning. Att åka skolskjuts är inte problemfritt. Elevernas kondition försämras och oro för skjutsen kan göra det svårt med koncentrationen den första lektionen. En del elever blir åksjuka. Några större skillnader i prestationer är det dock inte. Den lilla glesbygdsskolan blir dyrare åtminstone på kort sikt. I ett längre perspektiv och när man tar hänsyn till mjuka kvaliteter, är det inte säkert att det är en vinst att lägga ned den lilla skolan.
2. Det nationella innehållet dominerar oberoende av skola. Eleverna framhåller att det får betydelse för hur de ser på sin bygd, om de får lokalt förankrad undervisning och stoff. Det finns risk för att de ungas identitet i lokalkulturen sätts på spel utan denna förankring. Dock är det uppenbart att lokalt förankrat skolarbete behöver mycket stöd och stimulans – det kostar mer och måste få göra det.
3. Många går idag vidare till gymnasiestudier oberoende av boende- och skolort. Glesbygdsungdomar väljer oftare yrkesinriktad utbildning, både p.g.a. tillgång inom rimligt avstånd och möjliga arbetstillfällen på hemorten efter utbildningen. Trots det har avbrotten varit större i denna grupp, eventuellt p.g.a. brist på relevant innehåll. Färre glesbygdsungdomar går universitetsutbildning. Det är på sätt och vis en realistisk bedömning, eftersom de arbeten som finns i glesbygd oftast inte kräver en akademisk utbildning.

Slutsatsen är att utbildning i glesbygd är möjlig, men att det kostar pengar, arbete, insatser, samarbete och stöd. Den kräver också flexibla lösningar och ett flexibelt tänkande. Den bör vara förankrad i lokalsamhället och samtidigt ge de unga möjligheter att välja. Detta är i grunden en politisk fråga. En särskild satsning på glesbygdens skolor behövs därför.

1. Inledning

Stora delar av invånarna i glesbygd och landsbygd efterfrågar utbildning i lika hög grad som boende i andra delar av landet och de har samma rättigheter. Likvärdigheten och tillgängligheten oberoende av vart man bor är bärande politiska principer i vårt land. Trots detta har diskussionerna om nedläggning av små skolor ökat dramatiskt under senare år. En kombination av låga födelsetal och dålig ekonomi i kommunerna ligger bakom detta.

Flyttrörelserna går ofta till närmaste skola, d.v.s. till tätorten. Detta kan bero på att nedläggningar ännu inte hunnit slå igenom i de tätortsnära områdena. I andra sammanhang har vi sett att barnfamiljer tycks vara bland dem som flyttar till landsbygd och glesbygd. Risken är att skolan hotas av nedläggning samtidigt som flyttande barnfamiljer efterfrågar en bra och nära skolgång för sina barn. Nedläggningen av skolor i gles- och landsbygd medför större avstånd och längre restid för eleverna. De yttersta konsekvenserna blir inackordering. Det är inte ovanligt att föräldrar flyttar med sina skolbarn och istället väljer arbetspendling för egen del.

Föräldrarna engagerar sig ofta när det kommer till skolstrejk för att ha den lilla skolan kvar på orten. Friskolorna, som länge var ett stortstadsfenomen, finns nu även i gles- och landsbygden och tenderar att öka både i glesbygd och tätortsnära landsbygd (skolverket 2004). Ibland har en friskola startats när byskolan lagts ner. Det finns risk för att inrättandet av en friskola motverkar planerade ekonomiska besparingar för kommunen.

De övergripande målen för skolan gäller alla barn och ungdomar oberoende var de bor. Pedagogiska möjligheter, social rättvisa och en god livskvalitet med möjligheter till utveckling har varit utgångspunkter för överväganden och förslag i landets reformer. I dag kan det diskuteras, om det finns förutsättningar för att uppnå dessa mål oberoende av var man bor. Den intressanta diskussionen om skolans betydelse för bygden, d.v.s. skolans innehållsfrågor, tycks ha avstannat och fått ge plats för en diskussion om skolans organisation och ekonomi, d.v.s. skolans formfrågor. Hur ser verkligheten egentligen ut? De ekonomiska övervägandena tycks ha tagit överhand. Utflyttningar och nedläggningar är synliga resultat. Konsekvenserna för dem som bor i glesbygd och landsbygd och dem som vill flytta dit kan bli allvarliga, liksom konsekvenserna för den levande landsbygd, som många trots allt efterlyser och värnar om och som politiker satt som mål. En viktig fråga tycks vara: Vill vi ha en levande landsbygd och vad får/måste det i så fall få kosta?¹

---

¹ Myndigheten för skolutveckling, "Utbildning i glesbygd – samspel eller konflikt", 2005

2. Social inlärning, relationer, trivsel och åldersblandad undervisning

Utifrån ”Glesbygdsbarn i Västerbotten” (Råberg 1979):

Forskaren ställde följande frågor:

- Skiljer sig glesbygdens barn från andra elever med avseende på mognadsnivå eller skolanpassning?
- Hur är glesbygdsbarnens attityd till skolan, kamraterna och fritiden?
- Hur upplever glesbygdsbarnen övergången till högstadium och den nya skolsituationen?

Undersökningen genomfördes på elever på högstadiet, där en grupp elever kom från olika glesbygdsskolor, och övriga klasskamrater var från orten.

Resultat utifrån dessa frågeställningar:

- Glesbygdsbarnen presterade lika bra på de nationella proven som övriga elever. I skolor med åldersblandning presterade glesbygdsbarn bättre än sina klasskamrater (gäller högstadiet).
- Lärares uppskattning av skolanpassning och mognad antydde fördelar för glesbygdsgruppen i förhållande till övriga elever (som före högstadiet kom från större skolor på orten där högstadiet var beläget).
- Elever som härstammade från en skola med åldersblandad undervisning hade mer positiva attityder till skolarbete och skola. Dessa elever uttryckte mer oro vid övergången till högstadiet, men de var mindre stressade av betyg och konkurrens än elever från åldershomogena grupper.
- Resultaten som helhet visar på att både glesbygdsmiljön och den åldersblandade undervisningsformen är gynnsamma faktorer för barns prestationer i skolan.
- Miljöbakgrunden interagerar troligen också med skolformen, dvs. de positiva resultaten inte enbart pga. Åldersblandning och liten skola. Glesbygdsbarnens isolerade hemsituation gör att kontakter med vuxna på fritiden får större betydelse för dem än för icke glesbygdsbarn. De får möjlighet att identifiera sig med vuxna och internalisera deras normer tidigare än de andra barnen. Glesbygdsbarnens större mognad och anpassning i skolarbetet stöds av resultaten.
- Avslutningsvis skriver Råberg att ett nät av glesbygdsskolor med åldersblandad undervisning skulle främja glesbygden och bidra till att bevara bosättningen.

Utifrån skollokaliseringsprojektet (1989-1992):

De viktigaste resultaten från detta projekt sammanfattas som följande:

Social inlärning i små och stora skolor:

- De små skolorna ger barnen förutsättningar som främjar självständigt samspel, trots att barnen är olika vad gäller socialt sett viktiga egenskaper som ålder och kön. Den lilla skolan har en tydlig och bred social integration (dvs. barn undervisas tillsammans och umgås tillsammans oavsett ålder och kön). Den stora skolan har på liknande sätt en indelningsform och en storlek som hämmar och hindrar relationsbildning av detta slag.

- Relationsmönstret i den lilla skolan medverkar till ett samspel trots att aktörerna är olika, och detta främjar mer avancerade sociala enheter som ofta fungerar på en högre kollektiv nivå.
- De relationsbildande mekanismerna är mer verkningsfulla i den lilla skolan än motsvarande mekanismer i den större skolan.

Forskarens rekommendationer:

- Analyserna visar att både pojkar och flickor i den lilla skolan förlorar på att ramvillkoren för relationsbildningen över ålders- och könsgänser förändras så att de hindrar kontakt, vilket inträffar på den större skolan.
- ”Det är en paradox att de skolor som ger den djupaste socialiseringen när det gäller förutsättningar för att kunna hantera sociala omställningar på socialt integrerande sätt (...) på samma gång är de mest utsatta för nedläggningshot.”

Utifrån Pangprojektet (1968-1972, 1972-1980):

- Vid undersökningen påfanns inga skillnader när det gäller provresultat mellan elever i små skolor med åldersblandad undervisning och större skolor med åldershomogena grupper.
- Elever i små skolor trivs bättre. De är mer positiva till sina kamrater, till sina lärare och till sin skola. Undersökningen visade på ett samband mellan skolstorlek och trivsel, där eleverna från små skolor trivs mer än elever i större skolor.
- Vid beaktning av undervisningens planering och genomförande, kunde forskarna konstatera att många andra mål i läroplanen såsom medinflytande, ansvar, trivsel, individualisering och grupparbete beaktas betydligt bättre i de små landsbygdsskolorna än i de större skolorna. ”Om man skulle tala om kvalitet på ett övergripande plan, så ter sig dessa skolor bättre än de alternativ som skulle bli aktuella vid en skolnedläggning”, enligt denna studie.
- Studien visar även kulturgeografiska och etnologiska perspektiv. Skolan är en del av bygden både när det gäller samarbete för överlevnad och de gemensamma kulturbärande aktiviteter som man delar och har delat under många år.

Utifrån ”Skola och undervisning i glesbygd och tätort” (Helena Larsson, 1999)

- Vid intervju med lärare så framkom det att lärarna kände av bristen på lekkamrater. Barnen blir ofta osams eftersom de leker med samma kamrater hela tiden. Å andra sidan blir man som lärare och elev bra på konfliktlösning. Det måste lösa sig för det finns inga andra barn att leka med.

3. Skolprestationer, likvärdighet och programval

Utifrån Glesbygdsvverkets skrift: ”Skolan mitt i byn”

Har storleken betydelse?

En del debattörer hävdar att en alltför liten skola har svårt att ge eleverna en utbildning och social fostran som är likvärdig den större enhetens med större resurser. Men svenska och utländska studier pekar samtliga i samma riktning: skolans storlek har ingen betydelse för undervisningsresultatet.

Utifrån skolverkets studie ”Stora och små grundskolor i ett likvärdighets- och regionalperspektiv”:

Studien jämförde stora och små skolor ur ett likvärdighetsperspektiv, och sammanfattande resultat:

- I samtliga skolor de undersökt, trots vitt skilda förutsättningar och jämförelser mellan stora och små skolor, fanns inga påtagliga skillnader i elevernas baskunskaper. Elever som var i behov av särskilt stöd fick det på samtliga enheter, dock kunde formerna se olika ut. Avsaknad av speciallärare/specialpedagog på de mindre enheterna kompensades av att de arbetade i mindre grupper där alla fick mycket hjälp. ”Ingen kan slinka igenom” menade en intervjuad lärare på en liten skola.
- Enda skillnaden mellan små och stora skolors undervisning var utbudet av valfria ämnen. De stora skolorna kunde erbjuda fler ämnen, men å andra sidan var utbudet av ämnen i små skolor mer förankrat i den egna bygden.
- Den lilla skolan är sårbar, det kan vara svårt att rekrytera behörig personal i praktisk-estetiska ämnen. Men å andra sidan hade de små skolorna utvecklat en kreativitet när det gäller att hitta egna lösningar.
- Hur var det då med trivseln, skolans sociala miljö och mobbning? Inte heller här förekom några drastiska skillnader. Miljön i de mindre skolorna har större förutsättningar att skapa trygghet och undvika anonymitet, vilket är viktigt för främst yngre elever. Äldre elever kan däremot uppskatta större skolor, främst av sociala skäl.
- Hela studien kan inte leda till någon slutsats om att en viss skolstorlek kan anses kvalitativt överlägsen. Tidigare undersökningar gjorda i USA, Sverige och Danmark pekar i samma riktning; det finns inga påtagliga skillnader i baskunskaper mellan elever i små och stora skolor.

Utifrån ”Likvärdighet – ett delat ansvar” (skolverket 1996):

Utifrån detta stora projekt kan flera resultat och slutsatser ges:

- Utifrån stora undersökningar på -60 och -70 talet ges följande bild: Ett relativt entydigt resultat är att extremt stora skolor innebär en sämre miljö än de mindre skolorna. Närheten i den mindre skolan har betydelse för både föräldrars och elevers mer positiva inställning till skolan på de mindre skolorna. Men en slutsats i projektet är: Både den stora och den lilla skolan behövs i valfrihetens anda!
- En slutsats till: Det hittades inga större skillnader mellan stora och små skolor. Formerna för stöd till elever i behov ser olika ut, men finns på båda enheter.

- Den personliga relationen mellan lärare och elev är tydligare i små skolor och samtidigt också den sociala kontrollen.
- Elevernas baskunskaper visade inga skillnader.
- Valfriheten har en annan innebörd genom att färre alternativ kan erbjudas elever i små skolor och att dessa oftare är förankrade i bygden.
- Studien visar också på skolans starka symbolvärde för bygden, den lilla ortens identitet och möjlighet att överleva.
- Slutsats blir totalt: Varken empiri eller analyser stöder antagandet att en viss skolstorlek kan anses kvalitativt överlägsen någon annan.

Utifrån ”RAPPORT – små skolor” (Kerstin Stafås, Dalarnas kommunförbund, 2003-2004).

Följande taget ur en rapport som sammanställdes av Dalarnas kommunförbund, utifrån ett projekt med syfte att beskriva de små skolornas förutsättningar att genomföra utbildning med hög kvalitet i undervisningen.

Betyder skolans storlek något?

I de frågor som ställts till Dalarnas skolor finns inget belägg för att den lilla skolan är vare sig bättre eller sämre än den stora. Detta talar för att det är andra faktorer än skolans storlek som har betydelse för utbildningsresultatet.

Sen då?

Vart tar ungdomarna vägen efter grundskolan? Granskning av en mycket liten skola genomfördes. Mellan 2001-2004 var 18 elever från den lilla skolan aktuella för gymnasie studier. Av dessa 18 var 14 pojkar. Vid en genomgång av hur eleverna valde studieväg kan vi konstatera att de till övervägande del valde utbildningar som kan betraktas som yrkesförberedande. Av de 18 eleverna valde endast 2 (båda flickor) studieförberedande utbildningar. Man ska här ta hänsyn till det lilla elevantalet, vilket ej gör det möjligt att dra generella slutsatser, men ändå ett observandum. Är det så att ungdomarna (pojkar i synnerhet) från den lilla skolan har framtiden planerad redan i så unga år? Med fordonsprogrammet (det i särklass populäraste från gruppen) har de nämligen möjlighet att få anställning på hemorten, och kanske har de redan beslutat att de vill vara kvar där som vuxna.

4. Skolskjuts

Utifrån Grissgrendtprojektet (1969-1972):

De viktigaste resultaten från denna granskning sammanfattas som följande:

- *Skolresultat:* Det återfanns ingen skillnad mellan elever i små eller stora skolor. Dvs. eleverna från små skolor presterade lika bra på prov, betyg och examinationer som elever från stora skolor. Resultaten visade även att det inte fanns någon skillnad mellan elever som åkte skolskjuts och elever som ej åkte skolskjuts.

- *Fysisk utveckling:* Mätningar gjordes utifrån kondition, fysisk form och styrka. Dessa mätningar visade att:
  - a. Elever med daglig skolskjuts är som grupp i sämre fysisk form än de som går eller cyklar till skolan.
  - b. Elever med lång skolskjuts är i sämre form än de som bara har en kort skolskjuts.
  - c. Skolskjutsen tycks inte försvaga den isometriska muskelstyrkan i ben och rygg.

- *Trivsel, anpassning och fritid:* Även om skolans primära uppgift är att främja inläring, växande och utveckling hos eleverna, ska eleverna må bra under skolgången – de skall trivas, känna sig trygga och ha tid att göra andra saker än vad som direkt handlar om själva inlärningsarbetet. Konsekvenserna av skolskjutsarna var, enligt undersökningen:
  - a. Av eleverna med lång skolskjuts (över 15 km) rapporterade 5% att de blev åksjuka en eller två gånger i veckan, var sjätte elev hade ont i huvudet under resan, och var fjärde elev svarade att hon/han kände sig dålig och oengagerad under skoltimmen efter resan.
  - b. Ett klart samband mellan rapporterade fysiska besvär pga. Resan och elevernas generella attityd till skolskjutsen. 48% av eleverna med besvär sade att de oroade sig för bussresan nästan varje dag.
  - c. Ett tydligt samband är även att tidskrävande skolskjuts minskar elevernas fritid och påverkar sömnvanorna.

Utifrån Peterssons undersökning om skolskjutsningens inverkan på barnens skolprestationer (1960):

- Peterssons studie visade att skolskjutsar mellan 30 minuter och 75 minuter enkel resa och dag inte påverkar de skjutsande barnens prestationer i sådan grad att de skiljer sig från icke-skjutsade barn.

Utifrån Nilsson och Raundalens undersökning om barns upplevelse av skolskjutsen (1985):

- Omkring 1 av 5 elever med skolskjuts får fysiska besvär av resandet, och bland de som färdas en halvtimme eller mer gäller detta en tredjedel av eleverna.

Utifrån ”Kostnadsfaktorer i den fäderte skolan” (2000-2003):

- 70% av eleverna med skolskjuts önskade att transporten var kortare.
- Efter centralisering (med konsekvens att fler barn åker skolskjuts och längre) deltar 30% av eleverna i aktivitet efter skoltid, mot nästan 50% före skolnedläggningen.

5. Utvärdering av nedläggning av liten skola

Utifrån ”Skolstrukturen i Malangen. Ekonomi eller välfärd?” (Sollund och Solvoll 2000), ”Skolstrukturen i Skaun. Centraliserad eller decentraliserad?” (Pettersen, Sollund, Solstad och Öines 2001):

Bakgrunden inför projekten var ett nedläggningshot och sammanslagningar av många mindre skolor. Detta skulle utvärderas och undersökas. I bägge dessa utvärderingar tolkades uppdraget som att man skulle utvärdera en decentraliserad skolstruktur (många små skolor, den befintliga strukturen) mot en mer centraliserad skolstruktur (få större enheter, nedläggning av de mindre skolorna). DS = decentraliserad modell, CS = centraliserad modell.

Resultat:

Pedagogiska förhållanden:

- När det gäller generell ämnesinläring fanns det inget skäl av hävda den ena modellen före den andra.
- Samarbetet mellan hem och skola mycket central enligt läroplanen. Här har DS modellen klara fördelar.
- Läroplanen ställer krav på elevaktiva arbetssätt och på att det lokala lärostoffet ska ha en central plats i inlärningsarbetet. De mindre skolorna som ligger nära elevernas bostad, dvs. DS modellen, har här klara fördelar.
- DS-modellen ger i bägge exempel de bästa villkoren för elevernas fysiska utveckling, först och främst genom att avsevärt färre elever behöver skolskjuts och genom att skolskjutsen genomgående blir kortare för de som ändå måste resa.
- DS-modellen verkar även vara bättre för elevernas sociala utveckling, vilket är utredarnas bedömning.

Samhälleliga förhållanden:

- Skolan som aktiv medspelare och medansvarig i förhållande till elevernas lokalmiljö, får bättre förutsättningar genom DS-modellen.
- Skolan betraktades som en viktig, samlade institution på landet. Följande är kommentarer från föräldrar. Skolan är en samlingspunkt – barnen är där och leker på eftermiddagarna, och det finns aktiviteter även på kvällstid. Det skulle bli tomt utan en skola – alla traditioner skulle dö. Skolan bär bygden. Skolan betyder allt. Klart barnen inte skulle komma hit om skolan inte fanns. Vi skulle känna oss fattiga om skolan försvann.
- I bägge rapporter bedömde forskarna den befintliga DS-modellen som klart bäst utifrån en önskan om livskraftiga lokalsamhällen.
- Föräldrar och lokalbefolkning sade även att det inte är företagen som håller folk kvar på landsbygden längre. Därmed blir skolan viktig. Den decentraliserade skolan gör (enligt forskarna) trakten attraktiv att slå sig ned i för unga människor med familj.
- Slutsats: När det gäller frågan om upprätthållande eller förstärkning av bosättningsstrukturen rekommenderar forskarna DS-modellen.

Ekonomi:

- Tydliga besparingar, på kort sikt, om centraliseringsåtgärder genomfördes.
- Men där man pekar på att nedläggningen av skolor skulle göra de aktuella lokalsamhällena mindre attraktiva för tillkomsten av nya hushåll, kan de mer långsiktiga ekonomiska förtjänsterna bli mer osäkra. Med minskad befolkning skulle på sikt bidragen från staten reduceras och likaså intäkterna från kommunalskatten. Centralisering kan leda till minskat intresse för att lokalisera nya hushåll till kommunen som helhet.
- Slutsats om ekonomi: CS-modellen är ekonomiskt lönsamt på kort sikt. De mer långsiktiga ekonomiska förtjänsterna mer osäkra. Om man i beräkningen tar med sämre välfärd (som kvaliteten på lokalsamhället, på skolutbudet, på det fysiska välbefinnandet och elevernas fysiska utveckling) och idealet om spridda bostadsorter, är centralisering inte den väg man skall gå.

Samlad slutsats:

- Forskarnas tydliga rekommendationer i båda fallen till kommunerna, var att bibehålla den skolstruktur som fanns (dvs. DS-modellen med många små skolor).

6. Lokalfärgad undervisning

Utifrån ”Lofotprojektet” (1973-1976):

Utgångspunkten i projektet var en iakttagelse att högstadiееlever från utpräglade fiskemiljöer, kunde vara mycket negativa till skolan under sina sista två skolår. De uppvisade stor frånvaro, och litet engagemang i skoluppgifterna. För de elever från dessa miljöer gick det åt mycket tid åt skolan, med den långa skolskjutsen, vilket ledde till att tillfällena blev få att få lära känna och få insikt i den näring som faktiskt utgjorde själva grunden för de lokalsamhällena som skolan faktiskt hämtade sina elever från.

Projektet hävdade att genom att skolan ignorerade det lokala arbetslivet, lokala kunskaper och lokala traditioner, främjades inte de slags hållningar, färdigheter och insikter som var nödvändiga för att upprätthålla och vidareutveckla näringslivet och trivseln i de samhällen som avvek från ett slags stadsdominerad landsnorm.

Utifrån ”Allmän kunskap genom lokal inläring – ger Lp97 svaret?” (Solstad 2004):

Forskaren ville utreda frågan om bruket av elevaktiva arbetsätt, som tema- och projektarbete, och om bruket av det lokala lärostoffet i skolan. Följande slutsatser kom fram:

- Det är lärarna vid de mindre landsbygdsskolorna som oftast rapporterar att de uppfyller kraven i läroplanen, när det gäller att använda lokalt lärostoff.
- Lärarna vid dessa skolor upplever klart oftare än lärare vid större skolor att eleverna är mer motiverade när de arbetar med lokala teman och projekt.

- Vid flertalet av skolorna har det inte byggts upp någon materiell struktur som gör det enkelt för lärarna att genomföra lokalanknuten undervisning, men de mindre skolorna har gjort mest för att skapa förutsättningar för detta.
- Det är lärarna vid de små utkantsskolorna som vanligen värderar det lokala lärostoffet som mycket viktigt för en likvärdig och anpassad undervisning. Det är de som ser den lokalbaserade undervisningen som avgörande för utveckling av identitet och val av arbete och bostad på orten eller inom regionen.

7. Ekonomi

Utifrån skolverkets studie ”Stora och små grundskolor i ett likvärdighets- och regionalperspektiv”:

Den lilla enheten kostar mer per elev än den stora. Den lilla skolan har fler lärare, större lokalyta per elev och ofta dyrare skolmåltider per portion. Men ibland är den dyra byskolan en sanning bara så länge som man gör en strikt företagsekonomisk kalkyl över skolans kostnader. Studien har intervjuat kommunalpolitiker som gjort ett medvetet val: den lilla skolan kostar mer, men är ändå värd att behålla. De har värderat andra faktorer högre än möjligheten att spara in på en byskola.

Ser vi skolan som del av samhällsekonomin ser bilden annorlunda ut. Det är inte alltid en vinst att lägga ned en skola. Skolbyggnaden kan fortsätta att kosta pengar. Barnfamiljer flyttar. En del av skolans före detta anställda blir arbetslösa. Underlaget för annan samhällsservice kan urholkas och ökat resande riskerar att belasta miljön. Vid kalkyl över en nedläggning gäller det att både räkna med de direkta effekterna på kommunens budget och med de följder som en nedläggning får för den lokala samhällsekonomin.

Om kommunens kostnader för lokalerna förblir oförändrade efter en nedläggning, sparas egentligen ingenting. Om skolhuset säljs till en förening för en symbolisk summa, viken är vanligt vid skolnedläggningar, har kommunen kvar sina kapitalkostnader för fastigheten. Om den förening som övertar huset får kommunala bidrag till verksamheten försvinner en del av besparingen.

Det är också viktigt att försöka beräkna de direkta konsekvenserna av en skolnedläggning för hela lokalsamhället. Vilken betydelse har till exempel skolan för byns affär och andra företag på orten? Hur skulle en nedläggning påverka taxi- och bussföretag? Hur påverkas den pedagogiska kvaliteten och elevernas sociala miljö?

Utifrån skollokaliseringsprojektet (1989-1992):

Ekonomi:

- Kostnaden per elev med färre än 10 elever var dubbelt så stor som kostnaden för skolor med 50 elever eller fler.
- Driftskostnaden per elev är högre i glesbygdskommuner, oavsett vad för slags skolstruktur som väljs.

- Viktigaste förutsättningen för att en skolcentralisering skall löna sig är ledig lokalkapacitet vid mottagarskolan och liten ökning i skolskjutskostnaderna.
- Besparingar i grundskoledriften kommer i många fall att leda till ökade kostnader i andra sektorer.
- Besparingar genom förändringar i skolstrukturen ger minskad välfärd för elever, föräldrar och landsbygdsbefolkning – ”kostnader” som kan vara svåra att beräkna.

8. Kommunal samverkan

Samverkan mellan kommuner inom grundskola:

Grundskoleverksamheten får, enligt skollagen, inte överlåtas på annan kommun. Kommuner kan då komma överens om att den ena kommunens elever kan gå i den andra kommunens skola. I Älvdalens kommun: i den kommunala förskolan och grundskolan i Nornäs i Älvdalens kommun går även barn från Malungs kommun. Skulle barnen inte gå i Nornäs skulle alternativet bli Sälen, vilket är fyra mil från den aktuella boplatsen (istället för 9 km till Nornäs). Föräldrarna söker barnomsorg och skola via Malungs kommun som vidarebefordrar ansökan till Älvdalen. På skolan finns 17 elever från f-5 (saknas f.n elever år 6), varav 50% kommer från Malungs kommun. Barnen från Malung hjälper till att hålla elevantalet uppe och skolan samt förskolan vid liv i Älvdalens kommun.

Kommuners samverkan inom kommunen mellan verksamhetsområden:

I Vindelns kommun har det i byn Åmsele, ca. 4 mil från tätorten, inrättats en småskola efter ett nedläggningsbeslut baserat på sjunkande elevantal. Lösningen i form av en småskola kom till stånd genom att föräldrarna fick fundera över vad som var problemet och hur det kunde lösas. Det framkom då att föräldrarnas främsta oro handlade om de yngre barnen och den skolskjuts till skolan tre mil bort, som även de yngsta barnen skulle behöva åka med om skolan lades ned. För de äldre barnen ansågs det ur social synpunkt vara bättre om de fick komma till en större skola med fler barn i deras egen ålder.

Lösningen blev att barnen i åldrarna 1-9 år går kvar på förskolan/skolan i Åmsele, medan barnen från 10 år åker till Hällnäs skola varje dag. Personalstyrkan på skolan består av 3 tjänster, två förskollärare samt en lärare, och de utgör tillsammans ett arbetslag. Läraren ansvarar för den pedagogiska verksamheten för skolbarnen, men samtlig personal kan vara med och bedriva denna. Schemat uppges ha förlorat sin betydelse och verksamheten kan tillåtas bli mer flexibel än i en ”klassisk” skola, då skolbarnen är på plats hela dagen då fritidsverksamheten givetvis också finns i samma lokaler och det är samma personal där som i skolan.

Med 3 tjänster på 15 barn motsvarar verksamheten en ordinär förskola. Verksamheten är numer stabil. En förutsättning för att få modellen att fungera har varit personalens villighet att bli mer flexibla när det gäller innehållet i sitt eget yrke. Lärarens arbetstid har fått bli mer flexibel, genom att all arbetstid är förlagd till arbetsplatsen och det som finns att göra fördelas mellan personalen, vilket innebär att förskollärarna hjälper till i skolverksamheten och läraren i förskoleverksamheten.

Samordning grundskola och äldreomsorg inom kommunen:

Det förekommer samordning mellan grundskola och äldreomsorg i några kommuner. Främst handlar samordningen om lokaler i någon form, kök, matsal eller att verksamheterna finns i samma byggnad.

Är andra aktörers ansvar för servicen en förutsättning för att det finns service utanför centralorten?

Kommunen är leverantör av servicen inom barnomsorg, grundskola och äldreomsorg. Dess skyldighet består i att se till att servicen finns inom kommunens gränser. Den fråga som ställs syftar till att fånga upp om servicen som finns utanför centralorten finns därför att någon annan aktör ansvarar för den?

12 av 21 tillfrågade kommuner svarar att servicen finns kvar utanför centralorten enbart därför att någon annan ansvarar för den.

Föräldrakooperativ och friskolor är enligt kommunerna ofta en reaktion på en skolnedläggning. Friskolor blir en förutsättning för att det ska finnas en skola i byn. I Vansbro kommun startades en friskola 2006 som svar på en nedläggning av den kommunala skolan. Föräldrarna till barn i den nedlagda skolan vände sig till friskolan Olympika i Hedemora kommun och startar nu en Olympika friskola i Vansbro kommun. Friskolan kommer att samla eleverna från den nedlagda skolan samt även fånga upp eleverna från andra närliggande skolor, vilket innebär att elevantalet i de kvarvarande kommunala skolorna sjunker.

Andra aktörers ansvar för service en lösning?

Var går smärtgränsen för rättighetslagstiftningen och politiska målsättningar? Reaktionerna från allmänheten vid nedläggning av skolor visar att smärtgränsen för brukarna vad gäller neddragning av service är nådd. Samtidigt är nedläggningen en signal från kommunerna om att smärtgränsen för när service kan finnas på en ort har uppnåtts. Hur hög kostnad/invånare får det lov att vara för en viss typ av service? Kan leveransen av service ställas in och i så fall när sker detta? Vilka krav kan ställas på medborgare som väljer att bosätta sig i bygder långt ut i periferin? Är samverkan och samordning lösningen på de problem som följer av en skev befolkningsstruktur och en gles bebyggelsestruktur?

Är lösningen att andra aktörer tar över ansvaret för servicen? De skolor som bedrivs i form av friskola eller föräldrakooperativ innebär att service behålls på en ort genom att en annan aktör tar över ansvaret.

Är lösningen att medborgarna är villiga att ställa upp och hjälpa till på ideell basis? Medborgarnas villighet att ställa upp och "fixa och dona" på de kommunala byskolorna har i undersökningen också nämnts som en viktig faktor för skolans överlevnad på en ort.

Ett alternativ till samordning och samverkan mellan och inom kommuner som lösning på glesbygdskommunernas problem är t.ex skapandet av servicenoder för att samordna den offentliga servicen, kommunernas och andra offentliga aktörers service, med den kommersiella servicen. T.ex i byn Öje i Malungs kommun driver servicekooperativet bl.a lanthandeln, vandrarhemmet och hemtjänsten.

Att istället för samverkan och samordning mellan och inom kommunerna och ibland staten, kan samverkan för att leverera den offentliga servicen snarare handla om en flora av aktörer,

såväl offentliga, kommersiella som ideella. Huvudsaken måste vara att servicen som garanteras i rättighetslagstiftningen finns kvar oavsett var i landet medborgaren bor.

9. Lärares syn på undervisning i glesbygd

Utifrån ”Skola och undervisning i glesbygd och tätort” (Helena Larsson, 1999)

Undervisning:

Lärare från skola i tätort och från skola i glesbygd intervjuades, och det intervju underlaget baseras arbetet på.

Fråga: Tror lärarna att *undervisningen* skiljer sig i glesbygd och stad, och vad beror skillnaden i så fall på? Lärarna som arbetade i tätort tror att man som lärare i en glesbygd ser mer till varje elevs behov. Att detta är möjligt tror de beror dels på att man i en tätortsskola har fler att ta hänsyn till vad gäller schema och raster. Man kan inte släppa ut barnen när de behöver röra på sig på samma sätt i en tätort. Lärarna i tätorten tror också att skolan i en glesbygd blir mer av en social träffpunkt för barnen eftersom de ofta har långt till sina kamrater. Det är inte lika lätt att träffas och leka efter skolan som i en tätort.

Den ena läraren som arbetar i en glesbygd tror inte att det är någon speciell skillnad mellan skola i tätort respektive glesbygd när det gäller undervisningen. En annan lärare i en glesbygdsskola tror att det är stor skillnad. Finns helt andra förutsättningar för undervisning i glesbygd, med naturen alldeles intill. Många av barnen har helt andra fritidsintressen än barn i en tätort, som till exempel jakt, fiske och skoteråkning. Detta präglar undervisningen på sitt sätt. Läraren tror också att föräldrarnas bakgrund och yrken skiljer sig mer i en glesbygd och att detta blir tydligare där eftersom det är färre att jämföra med. I och med att alla känner alla blir också problemen, till exempel med skolan, mer offentliga än vad de skulle bli i en tätort. Att alla känner alla upplever läraren som både positivt och negativt. Man måste känna sig själv och vara den man är, annars genomskådas det lätt.

Båda glesbygdslärarna saknar möjligheten att gå på museum, teater, besöka bibliotek och göra studiebesök etc. Det finns även inga invandrarbarn. Detta upplevs som negativt av den anledningen att barnen ofta får dubbla budskap, hemmen har ofta en annorlunda bild av invandrare än vad barnen möter i skolan. Människor som lever i fjällvärlden har också en annorlunda hållning till alkohol och tobak än vad lärarna tror att man har i tätorter. Det är mer legitimt här, enligt lärarna. Prova på tiden kommer också senare än vad den gör i tätorten, inte förrän år 8-9, men då är det å andra sidan mer OK att prova enligt lärarna. Lärarna känner också av bristen på lekkamrater. Barnen blir ofta osams eftersom de leker med samma kamrater hela tiden. Å andra sidan blir man som lärare och elev bra på konfliktlösning. Det måste lösa sig för det finns inga andra barn att leka med.

Tätortslärarna tycker att närheten till stadens utbud är mycket positivt. Det är lätt att göra studiebesök och man når lätt bibliotek, teatrar och museum. Skolan (tätorten) har ett stort upptagningsområde och det upplever lärarna som positivt. Barnen har möjlighet att träffa andra elever som lever i en annan situation än vad de själva gör. Dock upplever lärarna att barnen ofta är stressade.

Skolskjuts: Lärarna i glesbygden ser en effekt av de långa skolskjutsarna. En effekt av barnens långa skoldagar är att barnen ofta är mycket trötta.

Speciallärare: Finns på ena glesbygdsskolan. De barn som behöver extra hjälp får det och klassläraren bedömer det själv. De barn som har en diagnos har rätt att gå före de andra barnen. På andra glesbygdsskolan är speciallärartjänsten utlagd på lärarna. Lärarna får handledning om det föreligger problem som man känner att man inte klarar av själv.

I tätorten finns speciallärare. Här får endast de barn med diagnos hjälp. Inga barn i gränzoner eller som har problem utan diagnos, kan vänta sig någon hjälp av specialläraren. Det finns en permanent liten grupp på skolan där elever med mycket stora problem får gå.

Föräldraengagemang: En uppfattning hos lärarna i tätorten att föräldrarna till barn i glesbygd/landsbygd är mer engagerade i skolan än föräldrar i tätort. Det finns i glesbygdsskolan föräldraförening som ordnar valborgsfirande, julbasarer, skjuter till pengar vid resor och dylikt. Läraren i glesbygdsskolan anser att föräldramedverkan är god.

När lärarna skall sammanställa sina uppfattningar om sitt yrke, så har tätortslärarna fyra negativa omdömen om sin lärarroll och sin skolas situation, medan glesbygdslärarna inte har något negativt att framhäva. Det positiva i glesbygdsskolorna blir mer framträdande ur lärarnas synvinkel. En rimlig slutsats är att lärarna i glesbygden verkar vara väsentligt mer nöjda än sina kollegor i tätorten.

10. Avslutning

Utifrån ”RAPPORT – små skolor” (Kerstin Stafås, Dalarnas kommunförbund, 2003-2004).

Minskat elevunderlag och ansträngd kommunal ekonomi leder till att skolor kommer att läggas ned även framledes. Mot bakgrund av vad som kommit fram här, kanske skolorganisationen inte skall bedömas utifrån ett avgränsat skolperspektiv, utan ur ett bredare kommunalpolitiskt perspektiv där även skolans betydelse för bygden vägs in.

Källförteckning

Myndigheten för skolutveckling (Annika Andrae och Karl Jan Solstad): *Utbildning i glesbygd – samspel eller konflikt? En kunskapsöversikt*, 2005

Ingrid Marklund: *Skolan mitt i byn*, Glesbygdsverket, 2000

Helena Larsson: *Skola och undervisning i glesbygd och tätort*, Linköping universitet 1999

Glesbygdsverket: *Samordning av kommunal verksamhet*, 2006

Kerstin Stafås: *RAPPORT – små skolor*, Dalarnas kommunförbund, 2004

Arne Hedebark: Utredningsuppdrag Gislaved kommun, 2004